

Exhlale DOBRUNA-SALIHU

DY MONUMENTE NGA KOHA ROMAKE TË ZBULUARA RISHTAS NË KOSOVË

Gjetjet e monumenteve nga antikiteti në Kosovë, qoftë me gërmime arkeologjike, qoftë të rastit, si gjithherë me të dhënat e tyre të vlefshme na befasojnë për të mirë. Kësaj radhe fjala është për dy sosh nga koha romake të gjetura në lokalitete të ndryshme, të cilat u takojnë dy grupeve të mëdha tematike dhe kategorive të ndryshme brenda tyre. Njëri ka të bëjë me një altar votiv, ndërsa tjetri me një stelë mbivarrore, secili me veçantitë e tij në paraqitjet relievore dhe epigrafike, që do të pasojnë gjatë trajtimit të tyre.

Altari kushtuar perëndive dhe perëndeshave nga Vendeni (fig. 1)

Altari u zbulua në vitin 2017 gjatë gërmimeve arkeologjike të Institutit Arkeologjik të Kosovës në *Vendenisin* antik (Gillamnikun e sotëm), ku gjendet edhe sot. Ishte i fragmentuar, por fatmirësisht e kishte të ruajtur kurorën dhe aq më shumë, gjysmën e sipërme të trupit me një pjesë të mbishkrimit sa për të treguar se kujt i përkushtohej dhe nga kush¹.

Ashtu si te pjesa më e madhe e altarëve në Dardani, është e dekoruar vetëm kurora. Ajo është e profiluar disaradhëshe dhe e zbukuruar e tëra në anën e përparme. Në të dy anët janë skalitur gjysmëpalmetat e stilizuara akroteriale të kornizuara sipër dhe në mes tyre një kantar, nga i cili dalin dy kërcëj urthi të mbledhur në spirale me nga një gjethe, motiv ky shumë i rrallë te altarët. I gjithë ky dekorim

---

¹ Exhlale Dobruna-Salihu, “Altari votiv me formulën përkushtuese “D D” nga Vendenisi”, *Koha ditore*, (Prishtinë, 15. 07. 2017), 24.

është punuar në relief të lartë dhe me kujdes, duke treguar dorën e një gurskalitësi mjaft të talentuar.

Në trup, përfund kurorës, në fushën e paprofiluar dhe të dëmtuar, nga mbishkrimi i skalitur po ashtu me mjaft kujdes kanë mbetur katër rreshta, dy të plotë dhe dy të dëmtuar, që fillojnë me formulën përkushtuese “D D”. Të gjitha shkronjat janë të rregullta me madhësi të njëjtë dhe serife horizontale dhe vertikale. Pos gjentilicit dhe kognomenit,

Fig. 1

pjesa tjetër e ruajtur e tekstit ka shkurtesa, ndërsa sa i takon shenjave të ndarjes së fjalëve (interpunkcionit), një shenjë në trajtë trekëndëshi, por jo e sigurt, mund të bëhet se gjendet në mes emrit dhe gjentilicit. Të gjitha këto tipare² flasin se altari u ngrit aty rreth fundit të shek. II, apo decenieve të para të shek. III.

Ky altar, me një trajtim të tillë të kurorës dhe tekstit, mbase nga i njëjti zanatli, paraqet njërin ndër altarët votiv më me mjeshtëri të punuar, jo vetëm në Kosovë, por në gjithë Dardaninë.

Transkribimi i mbishkrimit është: *D(is) d(eabus) / M(arcus) Ulp(i)us / Rufini[anus] / b(ene)ff(iciarius) co(n)s(ularis) / [[leg(ionis)?] / [v(otum) l(ibens) p(osuit)]*.

Nga ky mbishkrim kuptohet qartë se ky altar iu përkushtua perëndive dhe perëndeshave. Dedikanti ishte beneficjar konsular, por që nuk mund të dihet i cilit legjion ishte për shkak të thyerjes së altarit, apo ndoshta edhe nuk është i shënuar fare. Mirëpo, meqë njëri altar i “*Deae Dardanicae*” nga Vendeni u përkushtua nga një beneficjar i legjionit të katërt flavian (*legio IV Flavia*)³, mund të bëhet se edhe këtu kemi të bëjmë po me këtë legjion.

² Khr. Petar Petrović, *Paleografija rimskih natpisa u Gornjoj Meziji*, Beograd, 1975, 85-107 për monumente me këto tipare.

³ Khr. Exhlale Dobruna-Salihu, “Votivna ara Deae Dardanicae i beneficijarna postaja iz Vendenisa”, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 45, 1, 2012 (2013), 217-224, ku autorja flet gjerësisht për altarët e kushtuar nga ky legjion dhe i VII Claudian në Dardani.

Deri tash ky është monumenti i katërt epigrafik në Dardani që u përkushtohet perëndive dhe perëndeshave me këtë formulë përkushtimi. Njëri është i pranishëm po ashtu në Kosovë i gjetur në Vushtrri, në trevën e Ulpianës, ku kemi të bëjmë me një altar mermeri me kurorë punuar gjithashtu me kujdes dhe të transkribuar që herët me “*D(is) d(eabusque)*”⁴, përkatësisht, më vonë, edhe me “*D(is) D(eabus)*”⁵, dedikuesi i të cilit po ashtu ishte një beneficiar konsular, por këtu i legjionit VII kludian (*legionis VII Claudiae*). Dy monumente tjera janë të pranishme në pjesët jugore dhe veriore dardane. Një pllakë vjen nga *Scupi* me përkushtimin D E T D, i transkribuar “*D(is) et D(eabus)*”⁶ dhe një altar nga *Naissus*, ku, për dallim, përkushtimi vjen i plotë: “[D] *DEABUS*”.⁷ Po ashtu altarë kryesisht nga beneficiarët konsularë të po këtij legjioni, përkushtuar perëndive dhe perëndeshave së bashku, por jo me këtë formulë, të cilëve zakonisht iu prinë Jupiteri “*I(ovi) O(ptimo) M(aximo)*”, vetëm dhe në një rast në formën e Trinisë së Kapitolit, hasen në mbarë trevën dardane: *I. O. M. / Iunoni Reg(inae) Min(ervae) sanc(tissimae) ceterisqu[e] / diis deabusquae / omnibus (!) / sacr(um)* nga Bllaca në trevën e Skupit⁸; *I. O. M. et / dis deabusq(ue) / omnibus* nga Graçanica në trevën e Ulpianës⁹; *I. O. M. / ceterisque / dis deabus* nga Banja e Novi Pazarit¹⁰ dhe *I. O. M. / ceteris(que) / dis dea/busque* nga Novi Pazar¹¹ në trevën e Municipit DD; *I. O. M. / ceterisque dis deabusque [i]mmortalibus* nga Nishevci dhe *I. O. M. / ceterisque / diis deabus/que omnibu[s]*

⁴ Nikola Vulić, “Antički spomenici naše zemlje”, *Spomenik Srpske Kraljevske Akademije (SKA) LXXI* (Beograd, 1931), 42, n. 96.

⁵ Petar Petrović, *Naissus-Remisiana-Horreum Margi*, in F. Papazoglou (éd), *Inscriptions de la Mésie Supérieure (IMS) vol. IV*, Beograd, 1979, 68.

⁶ Borka Dragojević-Josifovska, *Scupi et la région de Kumanovo*, in F. Papazoglou (éd), *IMS vol. VI*, Beograd, 1982, 50, n. 3.

⁷ Petrović, *Naissus – Remisiana – Horreum Margi*, 67-68, n. 2.

⁸ Vulić, “Antički spomenici naše zemlje”, 208, n. 550; Dragojević-Josifovska, *Scupi et la région de Kumanovo*, 53-54, n. 9.

⁹ Vulić, “Antički spomenici naše zemlje”, 195, n. 519.

¹⁰ Ana Šašel – Jare Šašel, *Inscriptiones latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt*, Situla 5 (Ljubljana, 1963), 43, n. 66.

¹¹ *L'Année épigraphique* (Paris, 1972), 148, n. 515.

nga Prokupla (*Hammeum*) ne trevën e Naisit¹², si dhe *I. O. M. ceterisque dis deabusque immortalibus* ne trevën e *Timacum minus-it*¹³.

Emri i dedikuesit përbëhet nga skema trigjymtyrëshe e plotë, e cila, me ndonjë përjashtim të rrallë, haset në mbishkrimet e tri decenieve të para të shek. III¹⁴. Kognomeni *Rufinianus* është i origjinës latine¹⁵ dhe haset në Ballkan dhe në Itali¹⁶. Nga trevat fqinje të Dardanisë është i pranishëm në pjesën veriore të Mezisë së Epërme, në qendrën antike *Horreum Margi* (Qupria)¹⁷, kurse në trevat e tjera ilire, pos Dalmacisë në një rast¹⁸, deri tash nuk është i pranishëm asnjë rast tjetër¹⁹. Gjenticili perandorak *Ulpus*, bartës i të cilit është perandori Trajan, prandaj edhe përhapja e këtij gjenticili është i lidhur me ndarjen e të drejtës qytetare nga ana e tij në fund të shekullit I dhe fillim të shekullit II, e në Dardani haset shumë pak dhe bartësit e tij kryesisht ishin vendasit²⁰. Po ashtu është i rrallë edhe në trevat e tjera ilire dhe në trevat e tjera të Ballkanit.

Nga ky prezantim do të theksonim se prania e këtij altari në Venden me këtë formulë përkushtimi e rrit numrin e altarëve të kultit përkushtuar perëndive dhe perëndeshave së bashku në Dardani, si dhe e pasuron opusin e altarëve të kultit në këtë vendbanim të antikitetit, sidomos të atyre përkushtuar nga beneficiarët konsularë të stacionuar në këtë stacion. Kjo njëherësh flet se këtu ecuria e zbulimeve të rëndësishme gjithnjë është e pranishme.

¹² Petrović, *Naissus - Remisiana - Horreum Margi*, 98, n. 62 nga Nishevc, 117, n. 101 nga Prokupla.

¹³ Nikola Vulić, “Antički spomenici naše zemlje”, *Spomenik SKA*, LXXV (Beograd, 1933), n. 207.

¹⁴ Petrović, *Paleografija rimskih natpisa u Gornjoj Meziji*, 78.

¹⁵ Iiro Kajanto, *The Latin Cognomina* (Helsinki, 1954), 229.

¹⁶ *Onomasticon provinciarvm Europae latinarvm* (OPEL), ex materia ab András Mócsy, Reinhardo Feldmann, Elisabetha Marton et Mária Szilágyi collecta, composuit et correxit Barnabás Lörincz, vol. IV, Wien 2002, 33

¹⁷ Petrović, *Naissus - Remisiana - Horreum Margi*, 112, n. 90.

¹⁸ Géza Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia* (Heidelberg, 1969), 283; OPEL vol. IV, 2002, 33; CIL III, 3178.

¹⁹ Khr. Enver Imamović, *Antički kulturni i votivni spomenici na području BiH*, Sarajevo, 1977; Skender Anamali, Hasan Ceka, Élizabeth Deniaux, *Corpus des Inscriptions latines d’Albanie*, École Française de Rome, 2009.

²⁰ Khr. Zef Mirdita, *Antroponimia e Dardanisë në kohën romake*, Prishtinë, 1981, 51-52.

Stela kushtuar bijës nga Peqani i Therandës (fig. 2)

Stela u gjet rastësisht në muajin qershor të vitit 2019 në fshatin Peqan gjatë punimeve me eskavator në truallin e Visar Bytyqit me rastin e ndërtimit të shtëpisë, prej nga pa u dëmtuar fare u bart në Muzeun e Therandës. Është e tëra me përmasa: gjatësi 177cm, gjerësi 38-43cm, trashësi 30cm dhe e ruajtur mjaft mirë²¹.

Si në të shumtën e rasteve në mbarë Dardaninë, kjo stelë përbëhet prej tri komponentëve: fushës relievoe me mbarim harkor, së cilës i takon numri më i madh i stelave të kësaj treve, sidomos atyre në Kosovë²², ajo mbishkrimore e profiluar dhe e rrethuar me motivin bimor, në këtë rast gjithashtu të urthit, i cili me dy kërcëj del nga një vazo, po ashtu kantar në fushën e sheshtë të xokolit, në fund të monumentit, që së bashku me atë të hardhisë, përbëjnë motivin më të shpeshtë të stelave dhe njëren ndër karakteristikat kryesore të tyre në të gjithë Dardaninë²³.

Fig. 2

²¹ Exhlale Dobruna-Salihu, “Monumenti mbivarror që dëshmon rëndësinë e gruas dhe të fëmijës në Dardani”, *Koha ditore* (13. 06, 2019), 26-27.

²² Exhlale Dobruna-Salihu, “Nadgrobne stele s područja Kosova. Arhitektonika i plastika”, *Arheološki vestnik* 38 (1987), 193-205 tipi I, 195-197, fig. 1-5, (nga Kosova); e njëjta, *Plastika dekorative dhe figurative e gurit në Dardani gjatë kohës romake. Sepulkrale dhe e kultit* 1-2, (Prishtinë, 2003-2005) tipi III, 88-98, 679-748, TT. 42-90 (nga e tërë Dardania).

²³ Fanula Papazoglu, *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*, Djela Centra za balkanološka ispitivanja 30/1 (Sarajevo, 1969), 156-158; Dobruna-Salihu, “Nadgrobne stele s područja Kosova”, 194-198; e njëjta, *Plastika dekorative dhe figurative e gurit*, 126-139.

Në fushën relievoje janë skalitur dy buste femrash: një që i takon personit të rritur, e cila e zë tërë fushën dhe, një me përmasa të vogla në gjoksin e saj, që i takon fëmijës, vajzës. Që të dyja janë skalitur në mënyrë mjaft cilësore, sidomos personi i rritur, ku në stilin e punimit mbisundon plasticiteti, proporcionaliteti dhe realizmi. Ajo ka fytyrë rumbullake me të gjitha tiparet e realizuara me kujdes: sy të mëdhenj në trajtë bajameje me qepalla plastike, hundë natyrale dhe buzë mjaft të plota, si dhe është e krehur sipas tipit të frizurës të cilën e kanë lansuar dy perandoreshat e gjysmës së dytë të shek. II, Lucila dhe Krispina (*Lucilla et Crispina*)²⁴, ku në këtë rast, sipas tufave të drejta të detajuara me vija të skalitura shpesh, sidomos i përgjigjet asaj të Krispinës. Sa i takon veshjes, kemi të bëjmë me atë autoktone ilire, që këtu përbëhet vetëm me fustanin e njëfishtë, përkatësisht këmishën e gjerë me mëngë të gjata - tipi i dalamatikes (*dalmatica*), i cili me pala të ngushta e të shpeshte vertikale të trajtuara në mënyrë mjaft plastike, që bien nga supet dhe prerja e kornizuar gjysmërrethore rreth qafës, duke e mbuluar krejt gjoksin, i japin një efekt të veçantë dekorativ kësaj veshjeje, e cila ishte e ngjeshur lart dhe shkonte deri në fund të këmbëve, apo përfundi gjunjëve²⁵. Njëherit e mban edhe një qafore rruazash. Këtë veshje e hasim edhe në dy raste tjera në Dardani: në një stelë të Dresnikut dhe në një të territorit të Naisit²⁶, si edhe në trevën tjetër ilire në brendësi të provincës së Dalmacisë, Bosnjës dhe Hercegovinës të sotme, në monumente mbivarrore dhe të kultit²⁷. Kurse ky tip i qafores në Dardani

²⁴ Khr. K. Fittschen, *Die Bildnistypen der Faustina Minor und die Fecunditas Augustae*, Göttingen, 1982, 75-81, TT. 44-48 Lucila, 86-87, TT. 53-56 Krispina.

²⁵ Për këtë veshje khr. Irma Čremošnik, "Nošnja na rimskim spomenicima u Bosni i Hercegovini", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu* 18 (1963), 109, e cila e quan "fustani i poshtëm", apo i "njëfishtë"; A. Gjergji, "Elemente të përbashkëta të veshjes së viseve të ndryshme ilire dhe vazhdimësia e tyre në veshjet tona popullore", *Illirët dhe gjeza e shqiptarëve*, Sesion shkencor 3-4 mars 1969, (Tiranë, 1969), 153, e cila e quan "këmishë", "linjë".

²⁶ Stela e gjetur në Dresnik gjendet në Muzeun Kombëtar të Kosovës në Prishtinë. Për stelën e arealit të Naisit khr. Petrović, *Naissus-Remesiana Horreum Margi*, 99-100, n. 66; Dobruna-Salih, *Plastika dekorative dhe figurative e gurit*, 719, n. 147, T. 75, fig. 138.

²⁷ Khr. Dimitrije Sergejevski, "Novi kameni spomenici iz Ustikoline i Rogatice", *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine* (GZMBiH) 48 (1936), T. I, fig. 11; Čremošnik, „Nošnja na rimskim spomenicima“, 108-109, fig. 3 në monumente mbivarrore; Sergejevski, "Iz problematike ilirske umjetnosti", *Godišnjak III*, Centar za Balkanološka ispitivanja 1 (1965), 131, fig. 18 të kultit (Silvani me tri nimfa).

është i pranishëm në pak raste grash në stela.²⁸ Me të njëjtat tipare është trajtuar edhe vajza. Me këtë mënyrë punimi kjo paraqitje relievore i takon krijimtarisë së artit të shkolluar²⁹.

Në fushën mbishkrimore pason mbishkrimi, i cili është i plotë dhe të gjitha shkronjat janë gjithashtu të rregullta me madhësi të njëjtë, serifet e të cilave janë horizontale dhe vertikale. Pos formulës së zakonshme përkushtuese të monumenteve mbivarrore “D M”, që haset në fillim të mbishkrimit dhe i paraprin emrit të ndjerit, dy rasteve të gjentilicet dhe të vjetët, nuk ka shkurtesa, ndërsa të interpunkcioni në katër vende është skalitur nga një gjethe urthi (*hederae distinguentes*). Mirëpo, megjithëse janë të skalitura me mjaft kujdes, ky tekst ka gabime në të shkruar, që flet se kemi të bëjmë me një latinishte të vulganzuar, meqë në kohën kur u skalit teksti i kësaj stele ajo përdorej me të madhe nga popullsia autoktone³⁰. Megjithatë, transkribimi i tij nuk paraqet vështirësi: *D(is) M(anibus) / Ulp(ia) Mata / qu(a)e vixit / ann(is) XV / Ael(ia) Andia / fili(a)e [su]ae / piissim(a)e po/sui(t)*.

Nga ky mbishkrim kuptohet se këtë monument ia ngriti nëna bijës se vet shumë të dashur e cila jetoi 15 vjet. Në pajtim me veshjen është kognomeni (tutje emri) *Andia* i nënës që i takon onomastikonit ilir³¹, e cila sipas zakonisht edhe pas martesës ruante gjentilicin perandorak që kishte sa ishte vajzë (këtu *Aelia*)³². Kurse emri i të bijës *Mata* për herë të parë paraqitet në Dardani³³, por që mbante gjentilicin *Ulpia*, të cilin

²⁸ Khr. Vulić, “Antički spomenici naše zemlje”, *Spomenik SKA*, LXXI, 115, n. 280 (Pejë), 215, n. 573 (Shkup); i njëjti, “Antički spomenici naše zemlje”, *Spomenik SKA*, LXXVII, 49, n. 42 (Nish); interpretimi: Dobruna-Salihu, *Plastika dekorative dhe figurative e gurit*, 712-713, n. 137, T. 70, fig. 129 (Shkup), 713-714, n. 139, T. 70, fig. 130 (Nozrinë të Nishi), 750, n. 194, T. 92, fig. 174 (Pejë).

²⁹ Khr. Exhlale Dobruna-Salihu, “Realizimet e artit të shkolluar në plastikën portretore të trevës së Dardanisë gjatë kohës romake”, *Saxa loquuntur* (Prishtinë, 2016) 331-349.

³⁰ Khr. Petar Skok, “Pojave vulgarnog latinskog jezika na natpisima rimske provincije Dalmatiae”, *Starinar I*, (1922), 121 e tutje.

³¹ Khr. Hans Krahe, *Lexicon altillyrischer Personnamen* (Heidelberg, 1929), 5; Anton Mayer, *Die Sprache der alten Ilyrier*, I (Wien, 1957), 44.

³² Khr. H. Thylander, *Étude sur l'épigraphie Latine* (Lund, 1952), 75.

³³ Në trajtën *Matta* së bashku me pandanin *Matto*, i takojnë emrave kelt, khr. Alfred Holder, *Alt-celtischer Sprachschatz II* (vol. 2), (Leipzig, 1904), 478. Këta emra, pos trevave kelte, hasen edhe në treva të tjera, khr. OPEL 3, 2000, 66. I kësaj përkatësie është edhe kognomeni *Mattonia*, i njohur që në Gali, khr. Holder, po aty, i cili në një rast haset edhe në *Delminium* (Dalmaci): CIL III 14320,3 *Tertia*, khr. Alföldy *Die Personennamen*, 98; OPEL 3, 2000, 66.

kryesisht e bartnin vendasit. Në Dardani paraqitet edhe emri *Mataura*³⁴, i gjetur në arealin e Skupit, po ashtu deri tash i panjohur. Kurse në trevën e gjerë ilire haset emri *Amata* i gjetur në Risin (*Risinum*, Risni në Bokë të Kotorrit)³⁵, i cili është latin, përkatësisht romak³⁶, por që nuk tregon se bartësi i tij ka qenë një i huaj, meqë emrat e tillë te popullata vendase kanë depërtuar me anën e dhënies së të drejtës qytetare romake - me ç'rast sidomos ka ndikuar "*Constitutio Antoniniana*"³⁷ - apo thjesht janë huazuar edhe nga vet *peregrinët*, pasi ajo ishte bërë si modë³⁸. Siç shihet, emri nuk tregon gjithherë etnikonin e një personi, për të cilën gjë edhe G. Alföldy me të drejtë konstaton se përkatësia gjuhësore e një emri nuk është e thënë ta përcaktojë edhe origjinën etnike të atij personi³⁹. Prandaj, në rastin tonë, megjithëse më parë do të mendonim te emri [A]mata, në të mirë të së cilës flet gjentilici i së ndjerës, prapë duhet marrë parasysht edhe emrin Mata[ura].

Bazuar në frizurën e gruas⁴⁰, si dhe tipareve të mbishkrimit⁴¹ këtë stelë, e cila mund të konsiderohet si realizimi më i mirë ikonografik i këtij lloji monumentesh në Kosovë, dhe njëri ndër më të mirët në tërë Dardaninë, duhet datuar në fund të shekullit II, apo në çerekun e parë të shekullit III. Së bashku me rastet e tjera, të gjetura në Dresnik të Klinës, Rahovec, Shkup etj.,⁴² ku nëna ia kushton bijës së vet monumentin mbivarror, flasin për rëndësinë e gruas dhe të fëmijës, pa marrë parasysht gjininë në shoqërinë dardane.

³⁴ Khr. Dragojević-Josifovska, *Scupi et la région de Kumanovo*, 88, n. 62: *Matlaurae Comilniae*.

³⁵ Alföldy, *Die Personennamen*, 147.

³⁶ Kajanto, *The Latin cognomina*, 284.

³⁷ Draga Garašanin, *Iliri, Iliri i Dačani* (Beograd, 1971), 29.

³⁸ Fanula Papazoglu, "O onomastičkoj formuli kod Makedonaca u rimsko doba", *Živa antika* V, 2 (1955), 363-364; Alföldy, *Die Personennamen*, 17.

³⁹ Alföldy, *Die Personennamen*, 18.

⁴⁰ Khr. M. Wegner, "Datierung römischen Haartrachen", *Archäologischer Anzeiger* 53 (1938), 276, 325, i cili thekson se frizurat e perandoreshave romake janë ndihmesë në datimin e monumenteve.

⁴¹ Khr. Petrović, *Paleografija rimskih natpisa u Gornjoj Meziji*, 85-107.

⁴² Stela nga Dresniku nuk është e botuar dhe gjendet në Muzeun Kombëtar të Kosovës në Prishtinë; për të tjerat khr. Dobruna-Salihu, *Plastika dekorative dhe figurative e gurit*, 691, n. 105, T. 54, fig. 97 nga Skupi dhe gjendet në Muzeun Arkeologjik të Shkupit, 701, n. 120, T. 62, fig. 112 nga Rahoveci dhe gjendet në Muzeun Kombëtar të Kosovës në Prishtinë.

* * *

Në fund mund të konstatojmë se rëndësia e këtyre monumenteve - që të dyja të dala nga punëtoritë vendase në fund të shek. II dhe çerekun e parë të shek. III - qëndron në faktin se, në një anë me mënyrën cilësore të punimit tregojnë aftësitë e gurskalitësve vendas dhe, në anën tjetër, secila me tematikën e saj na ofron të dhëna të vlefshme. Altari i Vendenit, duke e rritur numrin e altarëve të kultit përkushtuar perëndive dhe perëndeshave së bashku në Dardani, flet se në këtë trevë ata nderoheshin të pandashëm. Stela e Peqanit me përkushtimin bijës nga nëna me emër dhe veshje ilire, të paraqitura edhe ikonografikisht në formë busti në relief, e rrit numrin e monumenteve mbivarrore të këtij karakteri në Dardani, duke dëshmuar se në këtë trevë bëhet fjalë për një shoqëri të zhvilluar kulturore, ku bota femërore e kishte një vend meritore.

Në këtë punim objekt studimi janë dy monumente nga koha romake të gjetura në lokalitete të ndryshme, të cilat u takojnë dy grupeve të mëdha tematike dhe kategorive të ndryshme brenda tyre. Që të dy i takojnë fundit të shek. II dhe decenieve të para të shek. III dhe janë punuar në mënyrë mjaft cilësore.

Altari votiv (fig. 1) u zbulua në vitin 2017 gjatë gërmimeve arkeologjike në *Vendenisin* antik (Gllamniku i sotëm), ku gjendet edhe sot. E kishte të ruajtur kurorën dhe gjysmën e trupit me një pjesë të mbishkrimit përkushtuar perëndive dhe perëndeshave së bashku me formulën përkushtuese “D D” nga një beneficiar konsullar, që paraqet rastin e katërt të kësaj formule në Dardani dhe flet se në këtë trevë ata nderoheshin të pandashëm në grup edhe përmes kësaj formule.

Stela mbivarrore (fig. 2) u gjet rastësisht në vitin 2019 në fshatin Peqan dhe tani gjendet në Muzeun e Therandës. Është e tërë dhe e ruajtur mirë. Iu përkushtua bijës nga nëna me kognomen dhe veshje ilire, ku që të dyja në formë busti, janë të skalitura në fushën relievore, që mund të konsiderohet realizimi më i mirë ikonografik i këtij lloji monumentesh në Kosovë. Deri tash në Dardani përbën monumentin e katërt mbivarror të kësaj tematike, duke dëshmuar se në këtë trevë bëhet fjalë për një shoqëri të zhvilluar kulturore, ku bota femërore e kishte një vend meritore.

Në fund mund të themi se rëndësia e këtyre monumenteve - që të dyja të dala nga punëtoritë vendase - qëndron në faktin se, në një anë me mënyrën cilësore të punimit tregojnë aftësitë e gurskalitësve vendas, dhe në anën tjetër, secila me tematikën e saj na ofron të dhëna të vlefshme.

Exhlale DOBRUNA-SALIHU

SUMMARY

TWO MONUMENTS FROM THE ROMAN TIME DISCOVERED LATELY IN KOSOVA

In this paper, the study objects are two stone monuments from the Roman time, found in different localities, which belong to two big thematic groups and different categories within them. Both of them belong to the end of the II century and first decades of the III century and they are crafted in a really qualitative way.

The cult *ara* (fig.1) was discovered in 2017 during archaeological excavations in the antique *Vendenis* (the present day Gllamnik), where there is today as well. It had the crown and the half of the body with a part of the inscription dedicated to Gods and goddesses together with the dedication formula "D D" from a consular beneficiary, which represents the fourth case of this formula in Dardania and tells that they were honoured unseparated, in group, also through this formula.

The funeral stela (fig. 2) was found occasionally in 2019 in the village of Peqan and now it is in the Museum of Theranda. It is whole and very well preserved. It was dedicated to daughter from mother with Illyrian cognomen and clothing, where both of them are engraved in the relief field, in the form of bust, which can be considered the best iconographic execution of this kind of monuments in Kosova. Until now, in Dardania, this is the fourth gravestone monument of this character, testifying that in this territory there was a culturally developed society, where female world had a deserved place.

The importance of these monuments — both of them coming out from local workshops — relies on the fact that, in one hand, the qualitative way of work shows the skills of the local craftsmen, and in the other hand, each one provides valuable data with its theme.